

А.К. Джангабулова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДІ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады. Ауыл шаруашылық саласының мемлекет дамуы үшін маңызын ҚР «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» заңын қабылдаудан көруге болады. Осы заң актісінде бекітілген негізгі міндеттерді жүзеге асыру үшін агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау мен дамуына мемлекеттің араласу әдістеріне назар аударып, осы саланы мемлекеттік реттеуді жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Аграрлық құқықтық қатынастарды зерттеуді жүргізу барысында заң ғылымы құқықтық реттеуде ауыл шаруашылығының ерекшеліктеріне, аграрлық нарықты қалыптастыру мен ауыл шаруашылықтық дағдарыстан шығаруға құқық пен заңнаманың әсер етуіне аса назар аударады. Аграрлық саланың даму деңгейі қоғамның экономикалық, әлеуметтік және саяси тұрақтылығының көрсеткіші деп айтуға болады.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы біраз өзгеріске ұшырады. Колхоздық-совхоздық жүйеден аграрлық сектор жеке меншікке өтті. Агроөнеркәсіптік кешен саласындағы аграрлық реформалар 1991 жылдан басталды.

Олар, жерге жеке меншік енгізу, нарықтық қайта құрылымдар, ауыл деңгейін көтеру, мемлекеттік ауылшаруашылық ұйымдарын жекешелендіру, яғни ұжымдық меншік мүліктік пай мен шартты жер үлестеріне бөлініп, әрбір жер учаскесіне құқығы бар тұлға жеке өзі меншікке шаруашылық нысанын таңдау құқығына ие болуы және т.б.

Жер үлестерін алған меншік иелері жеке шаруа қожалықтарын құрып немесе ерікті түрде ауылшаруашылық кооперативтеріне, ауылшаруашылық акционерлік қоғамдарға және әртүрлі серіктестіктерге біріге бастады.

Колхоз, совхоздардың орнына жаңа ауылшаруашылық тауар өндірушілер, яғни жаңа шаруашылық субъектілері ауылшаруашылық қызметімен айналыса бастады. Ауылшаруашылық өндірістің мәселелерін өзі шешетін жерге меншік иесі пайда болды. Ауылшаруашылық тауар өндірушілер мен өңдеуші кәсіпорындардың арасындағы қарым-қатынастар жетілдірілу үстінде.

Демек, аграрлық реформаның ауылшаруашылық ұйымдарды қайта құру және жекешелендіруге байланысты сияқты негізгі идеяларын жүзеге асырудан бөлек, мыналарды жатқызуға болады: ауылшаруашылық өндіріс субъектілерінің құқықтық жағдайының қалыптасуы; ауылшаруашылық тауар өндірушілердің қаржылық қатынастарға қатысуының, соның ішінде салық салу және ауылшаруашылық өндіріске қатысушы субъектілерді қаржылық қолдау шараларын анықтау; ауылшаруашылық қызметтің жекелеген түрлерін мемлекеттік реттеу; ауылшаруашылық өндірісте жер учаскелерін пайдалану ерекшеліктерін анықтау (яғни ауылшаруашылық мақсатындағы жер учаскелеріне ерекше құқықтық жағдайы); аграрлық секторда нарықтық қатынастарды қалыптастыру және аграрлық нарыққа қатысушылардың шарттық қатынастарын дамыту, яғни ауылшаруашылық өнімін сатып алу-сату шарты, ауылшаруашылық өнімін тасымалдау шарты, ауылшаруашылық тауар өндірушілерге қызмет көрсету, ауылшаруашылық өндірісін материалдық-техникалық қамтамасыз етуді қолдау; ауылшаруашылық өндірістің қауіпсіздігі мен сапасына бақылау жасау; аграрлық саладағы ғылыми зерттеулерді, ауылшаруашылық білім беруді қолдау; ауылдық аумақтарды дамыту.

Аграрлық секторда көбіне аграрлық өндірістің қатысушыларының жеткілікті деңгейде азаматтық, жер және осы салаға қатысты өзге де заң актілерінің нормаларын жеткілікті деңгейде меңгермеуі нәтижесінде заңды тұлғалардың мәртебесі туралы құқықтық талаптарды сақтамау немесе білмеу, шарт тәртібі, және жалпы құқықтық сауатсыздық орын алады.

Қалыптасқан жағдайда агроөнеркәсіптік кешенді құқықтық реттеу келесі бағыттағы міндеттерді шешу керек:

- Біріншіден, осы саланы мемлекеттік реттеуді жетілдіру, соның ішінде мемлекеттік реттеудің құқықтық негіздері мен әдістерін талдап, кемшіліктерінің орнын толтыру;
- Екіншіден, ауылшаруашылық тауар өндірушілердің құқықтық қорғалуын күшейту, яғни ауылшаруашылық қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды жетілдіру; аграрлық құқықтық

қатынастардың ерекшеліктерін анықтау үшін ауылшаруашылық тауар өндірушілердің құқықтық қатынастарға қатысуына тұрақты түрде талдау жүргізу;

- Үшіншіден, құқықтық тәртіп пен құқықтық сауаттылық деңгейін көтеру.

Демек, аграрлық қатынастарды құқықтық реттеу маңызды әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешуге бағытталуы үшін осы саладағы мемлекеттік реттеу бағыттары мен әдістерін анықтау қажет. Нарықтық қатынастар жағдайында аграрлық қатынастардың дамуына байланысты әр кезеңдердегі реттеу әдістері осы саладағы мемлекеттік саясат негіздерін бекітетін нормативтік құқықтық актілердің мазмұнында көрініс табады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту саласында мемлекеттік саясатты жүргізу аграрлық заңнаманың тұтастай жүйесін қалыптастыру және осы саладағы қолданыстағы заңдардың ақтандақтарын жоюды қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық актілерді қабылдауды талап етеді. Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға арналған негізгі заң актісі ҚР «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» заңы болып табылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының заңының 3-бабында агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеудің мынадай мақсаттары бекітілген:

1) ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту және ауыл халқын қолайлы тұрмыс жағдайларымен қамтамасыз ету;

2) мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

3) агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамытуды қамтамасыз ету;

4) бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін және оның қайта өңдеу өнімдерін өндірудің экономикалық жағдайларын жасау болып табылады [1].

Ал 9-бабы агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеуге арналған.

«Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға, сондай-ақ, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық шаруашылығын, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеуді және тамақ өнеркәсібін дамыту үшін жағдай жасау арқылы ауыл халқының тұрмыс деңгейін көтеруге, ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті, техникалық жаратандыру мен басқа да ілеспе қызмет салаларын қамтамасыз етуге, ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға бағытталған.

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу:

1) агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласында кредит беруді дамыту;

2) агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау;

3) сатып алу операциялары мен баға интервенцияларын жүргізу;

4) мамандандырылған ұйымдар құру;

5) агроөнеркәсіптік кешен тауарларының экспорты мен импортын реттеу;

6) агроөнеркәсіптік кешенді техникалық жаратандыру;

7) агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету;

8) агроөнеркәсіптік кешенді ғылыми, нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету және ол үшін кадрлар даярлау;

9) ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымының дамуын инвестициялауды жүзеге асыру;

10) ауылды оңтайлы қоныстандыруды ұйымдастыру;

11) ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

12) салықтық, бюджеттік, кедендік-тарифтік, техникалық реттеу шаралары мен Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес өзге де шараларды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды мемлекеттік реттеудің осы баптың 2-тармағында белгіленген іс-шаралары:

1) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне;

2) Қазақстан Республикасының Үкіметі мен жергілікті атқарушы органдар (әкімдіктер) бекітетін мемлекеттік, салалық (секторлық), өңірлік бағдарламаларға және оларды іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарларына сәйкес көзделген бағыттар бойынша қаржыландырылады.

Осы іс-шараларды қаржыландырудың жыл сайынғы көлемі тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңмен және мәслихаттардың жергілікті бюджет туралы шешімдерімен белгіленеді».

Бірақ, біздің ойымызша, аграрлық қатынастарды мемлекеттік реттеудің барлық мақсаттары қолданыстағы заңнамада көрініс таппаған.

Мысалы, агроөнеркәсіптік өндірісті экологизациялау, яғни экологиялық таза өнімді өндіру мақсатында ауылшаруашылық өндірісте экологиялық-құқықтық нормалардың сақталуын қамтамасыз ету сияқты мақсатты міндетті түрде бекіту қажет.

Әрқашанда халықтың тамақтануының негізгі қайнар көзі ауылшаруашылық өнімдері болып табылады, сондықтан олар қауіпсіз болулары керек.

Ауылшаруашылық өнімдерінің сапасын жақсарту ұлттық мәселе. Қазіргі жағдайда бұл мәселе шиеленісте, өйткені экологиялық таза өндіріс пен ауылшаруашылық өнімін өндіру заң жүзінде жеткілікті деңгейде реттелмеген.

Сонымен қатар, мемлекеттік реттеуде бәсекеге қабілетті ауылшаруашылық өнімін өндіру үшін экономикалық жағдайды қамтамасыз ету де жеке орын алады. Өйткені, ауылшаруашылық өнімнің отандық және халықаралық нарықта бәсекеге қабілеттілігін үнемі арттырып отыру қажет. Қоғамдық қатынастардың дамуы және әр кезеңде қойылатын мақсаттарға байланысты мемлекет пен қоғамның алдына қойылған міндеттер де ауысады. Бірақ, стратегиялық міндеттер тұрақты, оларға:

- Агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту;
- Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- Ауылшаруашылық өнім, шикізат және өндіріс нарықтарын реттеу;
- Халықтың азық-түлікпен қамтамасыз етілуін жақсарту;
- Ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа салаларымен экономикалық тепе-тендікті сақтау;
- Ауыл шаруашылығы мен өзге де салалардың жұмысшыларының кірістерінің деңгейлерін жақындастыру;
- Отандық тауар өндірушілерді қорғау [2, с. 255-256.].

«Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚР Заңында мемлекеттік реттеудің міндеттері көрсетілмегенімен, «агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу: агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтар саласында кредит беруді дамыту; агроөнеркәсіптік кешенді субсидиялау; сатып алу операциялары мен баға интервенцияларын жүргізу; мамандандырылған ұйымдар құру; агроөнеркәсіптік кешен тауарларының экспорты мен импортын реттеу; агроөнеркәсіптік кешенді техникалық жарақтандыру; агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету; агроөнеркәсіптік кешенді ғылыми, нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету және ол үшін кадрлар даярлау; ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымының дамуын инвестициялауды жүзеге асыру; ауылды оңтайлы қоныстандыруды ұйымдастыру; ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; салықтық, бюджеттік, кедендік-тарифтік, техникалық реттеу шаралары мен Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес өзге де шараларды қолдану арқылы жүзеге асырылады», - делінген.

Демек, агроөнеркәсіптік кешендегі жүргізіліп жатқан қайта құрулар барысында, осы саладағы жаңа шаруашылық нысандарының құқықтық негіздерін жетілдіру, мемлекетті реттеу әдістерін жетілдіру, сонымен қатар осы саладағы мемлекетпен берілетін мүмкіндіктерді тиімді қолдану қажет.

1 ҚР Заңы Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы 08.07.2005 ж. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2005 ж., № 12, 52-құжат;

2 Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства. – М.: ЭКМОС, 1999. – 352 с.

***

In this article, the author examines the legal bases of State regulation of agro-industrial complex and offers ways to improve the state regulation in this area.

***

В данной статье автор рассматривает правовые основы государственного регулирования агропромышленного комплекса и предлагает пути совершенствования государственного регулирования в данной области.